

De oude man, de zee en de vis op het drogeⁱ

Nelleke Brons 'Verdwaald' 1993

In de alomtgeprezen documentaire 'Inside job' van Charles Ferguson (2010) over de bankiersmafia en de kredietcrisis zitten twee fragmenten die geheel uit de toon vallen. Zij demonstreren in een notendop wat er mis is met de hedendaagse psychologie. Het eerste 'fragment' bestaat uit een plaatje van een fMRI-scan en het commentaar van Andrew Lo, hoogleraar van het *MIT Laboratory for financial engineering*:

Recentelijk hebben neurowetenschappers experimenten gedaan met mensen die ze in een MRI-apparaat een spelletje lieten doen waarmee geld konden worden verdiend. Als de deelnemers geld wonnen, was het deel van de hersenen dat werd gestimuleerd hetzelfde deel als door cocaïne wordt gestimuleerd.

Zie hier de neuropsychologische verklaring van de kredietcrisis.

Het tweede fragment, dat direct volgt op dat van Lo, toont ons een psychotherapeut, de heer Jonathan Allpert, van wie wordt vermeld dat in zijn cliëntenbestand veel Wall Street-bonzen (*high-level Wall Street executives*) zitten. Hij weet wat *investment bankers* voor lieden zijn (ik heb de gammele ondertiteling toch maar onveranderd overgenomen, soms aangevuld met wat Allpert werkelijk zegt): *Deze mensen nemen risico's (are risk-takers). Ze zijn impulsief. Het hoort bij hun gedrag en hun persoonlijkheid (feitelijk zegt Allpert: It's part of their behavior, it is part of their personality).*

Een totaal verknijpt systeem, dat deze Wall Street-bankiers exorbitante beloningen uitkeert om de krankzinnigste risico's te nemen (met andermans geld), infiltreert dag en nacht hun werkende en sociale leven – en wát zegt de psychotherapeut: het is hun persoonlijkheid. Dit is de 'decontextualisering' die Paul Verhaeghe (2009) zo kenmerkend acht voor de DSM-psychologie. *For the whole world to see*: het failliet van de psychologie.

Dat wist ik natuurlijk allemaal niet toen ik psychologie ging studeren, anders was ik er misschien wel nooit aan begonnen. Ik ben uiteindelijk psycholoog geworden, al vond ik de studie behoorlijk vervelend. Ik begon te studeren in Utrecht, waar de (fenomenologische) Utrechtse School van Buitendijk *cum suis* haar laatste stuiptrekkingen vertoonde. Voor zover ik als eerstejaars en snotaap van negentien iets van de strijd tussen de fenomenologische en de empiristische psychologie begreep, lag mijn sympathie bij de empiri(ci)sten, want ik vond de fenomenologen vooral woordgoochelaars. Dat met die doodstrijd van de Utrechtse School ook erg veel waardevols verloren ging, zag ik toen nog niet.

Dat kwam pas later in Amsterdam, in die tijd het Mekka van de empirisch-analytische psychologie – het waren de jaren dat Adriaan [A.D.] de Groot daar heerste als God in Frankrijk. Toen pas begon ik me te realiseren hoe steriel de psychologie eigenlijk was en hoe weinig inspirerend haar studieboeken, met hun eindeloze litanieën van (vooral *ratten*-)experimenten en geïsoleerde feitjes. Toen ik na twaalf jaar eindelijk met tegenzin afstudeerde (ik moet een van de laatste 'eeuwige studenten' zijn geweest) had ik weinig opgestoken, al heb ik in mijn werk voor dit tijdschrift nog altijd profijt van het grondige statistiek- en methodenleeronderwijs in Amsterdam.

Mijn hart lag bij de vakken die in de studie *niet* aan bod kwamen: wetenschapsfilosofie, kritische psychologie (de Berlijnse School) en de psychoanalyse van Freud en Lacan. Na mijn doctoraal heb ik nog zo'n jaar of tien met studenten en oud-studenten psychologie in een studiegroep gezeten en daar heb ik meer geleerd dan in die hele studie. Onze grote inspirator was de Berlijnse psycholoog Klaus Holzkamp. Hij bekritiseerde de 'variabelenpsychologie' op grondige wijze en op een niveau dat vóór de jaren zeventig misschien alleen in de Sovjet-Unie was vertoond (Vygotski, Leontjev en anderen) – en daarna helemaal nergens meer. Holzkamp ging de discussie aan met de belangrijkste adepten van Popper in Duitsland en deed dat naar mijn mening zeer overtuigend. Hij bekritiseerde de scheiding van sociologie en psychologie en hekelde het 'organismische' mensbeeld in de empirisch-analytische psychologie. Zijn mooiste parabels waren die van de vis op het droge en zijn onderzoekers, die niet weten, of het irrelevant vinden, dat hun onderzoeksobject in het water leeft – en van de man die zijn sleutels in het park heeft verloren maar alleen gaat zoeken waar de straatverlichting brandt, omdat hij daar iets kan zien. Allemaal metaforen om te illustreren dat de psychologie zich blind staart op een niet bestaand, geïsoleerd individu en op een kwantificerende, reducerende methodologie.

Als ik recensent Jan Jaspers (2011) mag geloven, schrijven de experimenteel-psychologen Jansen, Van den Hout en Merckelbach in hun boek 'Gek' over de experimentele psychopathologie provocerend dat critici niet moeten zeuren over 'reductionisme', omdat reductionisme (let wel: er staat niet 'reductie' maar 'reductionisme') het *wezen* van de wetenschap is. Onzin natuurlijk, want dat is slechts het halve verhaal. Reductie is (inderdaad) inherent aan het natuurwetenschappelijke, experimentele onderzoeksmodel, dat in het hedendaagse wetenschapsbedrijf de dominante en niet meer ter discussie staande methode is. Jawel, maar toch slechts een *methode*. De verzwegen helft van het verhaal is dat onderzoekers zich te allen tijde bewust moeten blijven van die reductie en van de gevolgen die reductie heeft voor hun object en onderzoeksresultaten. Maar daar hoor je geen psycholoog meer over.

Studenten psychologie bestudeerden aan het eind van de jaren zestig het fameuze boek 'Idolen van de psycholoog' van Johannes Linschoten, de psycholoog die zich van fenomenoloog tot empiricist had bekeerd. Ik begreep er niet alles van, maar zijn beroemde voorbeeld van het reductionisme heb ik natuurlijk onthouden (nu ik het opzoek, blijkt het een citaat van William James te zijn):

'Een strijkkwartet van Beethoven is werkelijk... het geschraap van paardestaarten op kattedarmen, en kan in zulke termen uitputtend beschreven worden; maar de toepassing van deze beschrijving sluit op geen enkele wijze de gelijktijdige toepasselijkheid van een volkomen verschillende beschrijving uit.' (James, 1897, p. 76)

Het paardestaart-op-kattedarm model zal men gemakkelijk als een ontoelaatbare reductie beschouwen, die de heerlijkheid van de muziek grof geweld aandoet. Geldt dat dan niet voor de analoge reductieve 'beschrijvingen' van het strijkkwartet in een grammofonplaat, in radiogolven bij uitzending, en ook voor het notenschrift waarin Beethoven zelf zijn schepping reproduceerbaar neerlegde?

Hiermee vergelijkbaar is de wijze waarop in de psychologie a.h.w. wordt gezocht naar het notenschrift waardoor menselijk gedrag bespeelbaar kan worden gemaakt: reductief beschrijfbaar, voorspelbaar, en zo mogelijk, produceerbaar. De psychologie kan toch al een aantal methoden aangeven waardoor gewoonten kunnen worden gevestigd, versterkt, of als men wil, afgeleerd? Dit doet het menselijke evenmin geweld aan, als de partituur de muziek. Evenmin als de beschrijving van water als H₂O de vreugde van het zwemmen of vissen vermindert of ontkent.. (Linschoten, 1964, p. 33; [ont]cursivering, spelling en interpunctie zijn onveranderd.)

Hier lijkt op het eerste gezicht weinig tegenin te brengen. Maar filosoof Lolle Nauta tekende bezwaar aan tegen deze redenering:

Daarmee zijn we echter toch beland in een ietwat kurieuze situatie. Enerzijds hebben we op grond van het praktisch karakter van de neopositivistische onderzoeksstrategie vastgesteld, dat daarmee over de aard van het 'object' van de sociale wetenschappen niet geprejudiceerd is. (...) Anderzijds lijkt het alsof de neopositivistische wetenschapsfilosofie aan dit succesvolle [onderzoeks]handelen de konsekwentie verbindt, dat er over het object van de sociale wetenschappen niet meer te zeggen valt dan wat er met behulp van onderzoek achterhaald kan worden. (...)

Hoe kan het dan dat men in het positivisme voor de eigenschap van zelfinterpretatie, zoals ik dat tot nu toe maar even genoemd heb, eigenlijk helemaal geen oog heeft? Mijns inziens is dat een praktisch gevolg van de verabsolutering van het methodologisch regelsysteem. In feite blijkt namelijk tóch over de aard van het object te worden geprejudiceerd. (Nauta, 1973, pp. 39 en 49; spelling onveranderd)

Anders gezegd: de (natuur)wetenschappelijke methode bepaalt (begrenst, beperkt) wat wij over mensen te weten komen. Allerlei fundamentele kenmerken – dat de mens een sociaal en maatschappelijk wezen is, dat hij zich van taal bedient, dat hij betekenissen toekent aan wat hij waarneemt, dat hij keuzes kan maken, dat hij zichzelf interpreteert – verdwijnen door de reducerende methode uit het zicht.ⁱⁱ Het subject, de persoon, de agens of de actor is, tegelijk met zijn of haar 'beweegredenen', dan ook allang uit de psychologie verdwenen. De psychologie is een wetenschap van causale 'factoren' en van de *gemiddelde* mens geworden. Tel uit je winst.

Niets cadeau

**Niets cadeau gekregen, alles te leen.
Ik zit tot over mijn oren in de schulden.
Ik zal met mezelf
voor mezelf moeten betalen,
mijn leven voor mijn leven geven.**

**Het is nu eenmaal zo ingericht
dat het hart terug moet
en de lever terug moet
en elke vinger afzonderlijk.**

**Te laat om het contract te verbreken.
De schulden worden geïnd,
het vel over de oren gehaald.**

**Op de wereld loop ik rond
in een menigte van andere schuldenaren.
Sommigen zijn verplicht
hun vleugels af te betalen.
Anderen moeten of ze willen of niet**

Hun blaadjes afrekenen.

**Aan de debetzijde
staat elk weefsel in ons.
Geen trilhaartje, geen steeltje
mogen we voorgoed behouden.**

**De lijst is uitputtend
en het ziet ernaar uit
dat we met lege handen zullen achterblijven.**

**Ik kan me niet herinneren
waar, wanneer en waarom ik zo'n rekening
heb laten openen.**

**Het protest ertegen
noemen we de ziel.
En dat is het enige
wat niet op het lijstje staat.**

(Wisława Szymborska, vertaling Gerard Rasch; geciteerd in Visser, 2009, pp. 29/30)

Slotsom: psychotherapie is te belangrijk om aan psychologen, CGT-fanaten, bio-ideologen en breinboeren over te laten. Laat de psychotherapie vooral tegendraads blijven en doorgaan zich tegen alle vormen van reductionisme te verzetten. Leve het individu van vlees en bloed, het subject, de patiënt, de cliënt, de *hele* mens; wég met 'het abstracte individu' (Marx), 'de permanente uitzondering' (Holzkamp), de *gemiddelde* mens. We dreigen ons doel voorbij te schieten, te missen 'wat niet op het lijstje staat' waardoor we uiteindelijk 'met lege handen zullen achterblijven'.

Film en literatuur:

Ferguson, Ch. (2010). *Inside job* (DVD). Hilversum: Sony Pictures Classics.

James, W. (1897). *The will to believe*. New York (uitgever niet vermeld).

Jaspers, J. (2011). Recensie van 'Anita Jansen, Marcel van den Hout & Harald Merckelbach (red.), Gek. Experimentele psychopathologie. Over verslaving, depressie en andere ellende', *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 37, 297-299.

Linschoten, J. (1964). *Idolen van de psycholoog*. Utrecht: Bijleveld.

Nauta, L.W. (1973). Inleiding. In L.W. Nauta (red.), *Het neopositivisme in de sociale wetenschappen. Analyse, kritiek, alternatieven* (pp. 9-65). Amsterdam: Van Gennep.

Verhaeghe, P. (2009). *Het einde van de psychotherapie*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Visser, G. (2009). *Niets cadeau. Een filosofisch essay over de ziel* (Albertingk Thijm-essay). Nijmegen: Valkhof Pers.

ⁱ Eerder in iets andere vorm verschenen als afscheidscolumn in *Tijdschrift voor Psychotherapie*, nr. 6/2011, pp. 446-450.

ⁱⁱ Zo bezien is het natuurlijk niet vreemd – misschien zelfs consequent, maar daarom niet minder onjuist – dat de spraakmakendste 'wetenschappers' het bestaan van handelings- en keuzevrijheid ('de vrije wil') tegenwoordig ontkennen.